

تاریخچه کتابخوانی در عهد باستان

مدرسه علمیه الزهراء (س)

معاونت پژوهش - واحد کتابخانه

آبان ماه ۹۵

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۲	کتابخانه های سومریان
۳	کتابخانه های بابلیان
۴	کتابخانه های آشوریان
۵	کتابخانه های مصریان
۶	کتابخانه اسکندریه
۸	نتیجه گیری
۹	منابع

مقدمه

کشور ایران از دیر باز جزو اولین کشور هایی بود که به خاطر چاپ اولین کتابها در دنیا با این « واژه » آشنا شد، آنجا که در زمان سامانیان و پیش از آن مقالات مختلف به صورت کتاب در آمد و حتی پیش از آن نسخه های خطی که تا به امروز باقی مانده و از آن زمان که ابوریحان بیرونی دیده ها و رصد های خود را از ستارگان و ماه و خورشید روی کاغذ می آورد تا حال. مردمان ایران جزو اولین مردمان کشورها بودند که با کتاب و کتابخوانی آشنا شدند. و این امر تا به امروز باقی است در سالهای دور نویسندگان در هر مقامی که بودند با استفاده از یک پر که به صورت قلم در می آمد و جوهر که بیشتر از نوعی سرمه تشکیل شده بود، بر روی پوست حیوانات که به شکل کاغذ درآمد بود نوشته های خود را به رشته تحریر در می آوردند. تا به امروز که اگر نوشته ها نبود شاید اکنون ما از گذشته های نیا و دودمانمان آگاهی نداشتیم. زمانی که قرآن این نوشته آسمانی گرد آوری شد. همان نوشته هایی که وحی خداوند و پیامبر(ص) بود و به صورت نوشته در آمد. تا سالها بعد مردم جهان با کلام خداوند آشنا شدند و از دل همان نوشته ها کلام خداوند آشنا شدند و از دل همان نوشته ها کلام خداوند در دسترس همگان قرار گرفت. و سال های سال گذشت ، تا این کتاب بهترین دوست بشر نام گرفت. ؛ دوستی که بهترین نصایح، اندرزها ، پند ها و... را در اختیار بشریت گذاشت.

در این جزوه بنا داریم توضیحات مختصری در مورد کتابخوانی در عهد ایران باستان بپردازیم.

کتابخانه های سومریان

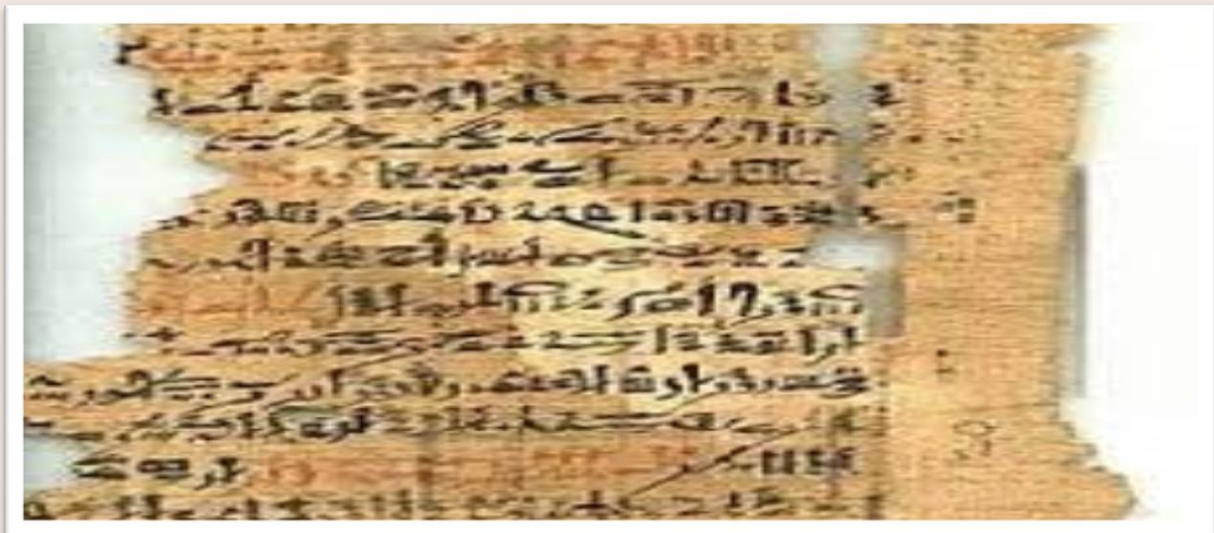
از خرابه های شهرهای باستانی سومریان چنین برمی آید که سومریان در حدود ۲۷۰۰ سال پیش از میلاد کتابخانه های شخصی ، مذهبی و دولتی بر پا کرده بودند، مشهور است که کتابخانه « تلو» مجموعه ای متجاوز از ۳۰۰۰۰ لوحه گلین داشته است ، تمدن سومریان از ۳۵۰۰ سال پیش از میلاد پا گرفت و در عهد طلایی « اور» شکوفا شد. مورخان سومری ثبت تاریخ جاری و باز سازی داستان گذشته شان را آغاز کردند . کهن ترین نظام نگارش شناخته شده « خط میخی » است و اعتبار سومری ها به سبب ابداع این خط و خدمت بزرگ آنها به بشریت است. برای نوشتن از قلم فلزی و تیزی (به شکل میخ) استفاده می کردند و بر موادی چون گل نرم، عاج یا چوب می نوشتند. برای این منظور کاتبانی تربیت شده وجود داشتند و پس از نوشتن گل نرم را می پختند تا سخت شود قطعات گل پخته به صورت لوحه ، نخستین کتابهایی است که تا کنون کشف کرده اند . چون لوحه هایی ابزار ثبت اطلاعات تجاری ، آثار مذهبی شامل دعا ها ، مناسک، علائم جادویی، افسانه های مقدس و حکایات و روایات قومی و ملی بودند .

می بینیم که برای این لوحه ادبیات ، اندیشه های اجتماعی، سیاسی و فلسفی خود را حفظ کرده اند و در میان مواد حفاری شده از خرابه های شهرهای باستانی سومری لوحه هایی وجود دارد که قطعات ادبی هزاران سال کهنتر از ایلید در آنها نقش بسته است. سو مریان کهن ترین ادبیات شناخته شده انسان را تدوین کردند(موکهر جی، ۱۳۷۵، ص ۸۱) از تمامی متونی که بر گل یا مواد مناسب نگاشته است و تاکنون به دست آمده در میابیم که ۹۵ در صد این متون به امر بازرگانی ، اداری و حقوقی ارتباط دارند. فرهنگ سومری برای مدتی بیش از ۱۵۰۰ سال یعنی از نیمه هزاره چهارم تا آغاز هزاره دوم پیش از میلاد بر سرزمین « رافدین» سیطره داشت. در ازای این تاریخ ، نویسندگان سومری توانستند شمار بسیاری از متون را در مو

ضوعات مختلف و در نسخه های متعدد به نگارش در آورند . برخی از افسانه های رایج مانند داستان « دلاور ناکام گیلگمشن » در نسخ های فراوان و روایت های گوناگون به جا مانده است . (استیویج ۱۳۷۳ص ۲۶).

سومریان این گل نوشته ها را در معابد یا کاخهای سلطنتی یا مدارس حفظ می کردند(همان ۱۳۷۳ص ۲۷) در حقیقت سومریان نخستین کسانی بودند که این دستاوردها را به این هدف روشن یعنی حفظ آن برای نسلهای آینده ثبت کردند. به عبارت دیگر سومریان کسانی بودند که به کتاب نقشی اختصاص دادند که تا به امروز با آن در ارتباط است . بدین معنا که دستاوردهای فرهنگی و فناوری انسان را پاس دارد و پاسخگوی اهداف قانونی و آموزشی و دیگر نیازهای روزانه او باشد. (همان ۱۳۷۳، ص ۲۹).

کتابخانه های بابلیان

پس از سومریان به تمدن بابلیان می رسیم . بابلیان نوشتن خط میخی و همه دانشهای ریاضی و ستاره شناسی و غیره را از سومریان آموختند . کتابخانه هایی در معابد و قصرها وجود داشتند و یکی از مهمترین و بهترین نمونه های آنها کتابخانه « بورسیپا » بود که یکی از شاخصترین کتابخانه های عصر باستان بود . از مهمترین آثار باقیمانده از تمدن بابلیان می توان « قانون حمورابی» را نام برد(همان ۱۳۷۳، ص ۳۰، ۳۱).

کتابخانه های آشوریان

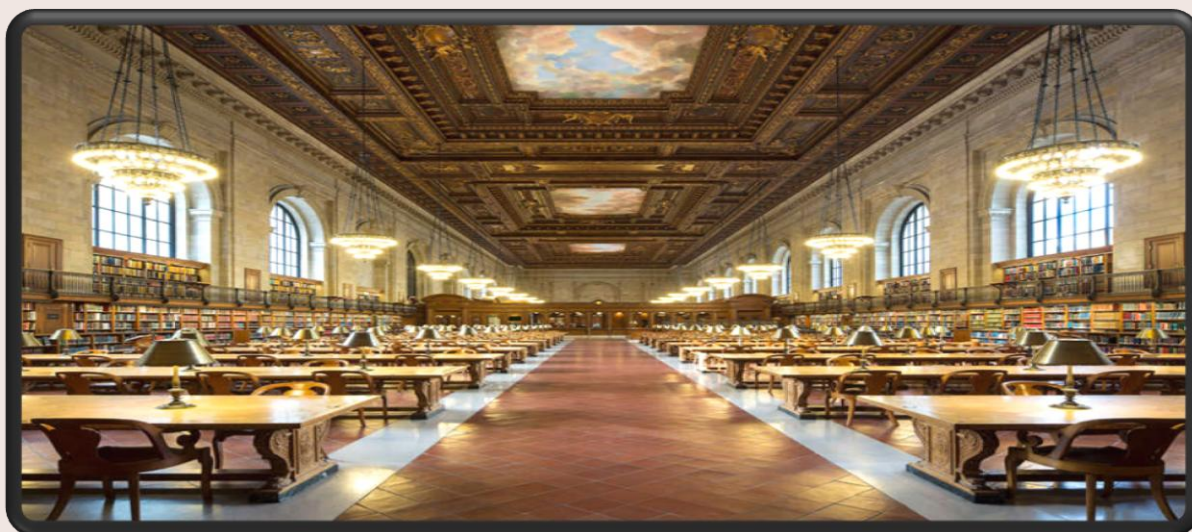

پادشاهی آشوریان همزمان با فرمانروایی بابلیان بود. مشهور است که کتابداری به منزله یک پیشه به آن دوران باز می گردد . آشور بانیپال که از سال ۶۲۶ تا ۶۰۸ پیش از میلاد می زیست ، نخستین مفسر کار کتابداری در نظر گرفته می شود وی در شهر نینوا کتابخانه ای بزرگ تأسیس کرد و کاتبانی را به کتابخانه بوریسیا گسیل داشت تا لوحه های گلی را استنساخ و نوشته های موجود در آنجا به کتابخانه نینوا منتقل کنند. (یتز، ۱۹۸۹ ص ۴) .

« آشور بانیپال » را باید به حق کتابدار پادشاه باستانی تاریخ تمدن نامید . در تاریخ کتابخانه برای نخستین بار در کتابخانه نینوا به فهرست بر می خوریم . لوحه ها با نظم منطقی بر حسب موضوع یا نوع مرتب شده و هر یک نشانه شناسایی داشت و سیاهه محتوا هر اتاقک یا حجره که بر سر در آن کنده کاری شده بود در فهرست نیز مندرج بود . کتابخانه آشور بانیپال در نینوا تصویر کم و بیش کاملی از رشد و پیشرفت نگارش و شکل و شیوه نگهداری میراث انسانی در فرهنگ سومری ، بابلی و آشوری را طی ادوار آغاز تاریخ در اختیار می گذارد .

« گیتز » در همین ارتباط اظهار می دارد که اگر سهم سومریان در تمدن بشر اختراع خط و نگارش و سهم بابلیان قانون بود ، عطیه آشوریان به آیندگان کتابخانه سازماندهی شده به شمار میرود. پس از مرگ آشور بانیپال کتابخانه به حیات خود ادامه داد تا اینکه در سال ۶۱۲ پیش از میلاد (میدی کیازاس) نینوا را تخریب کرد و پس از آن شهر تجدید بنا نشد . به همین دلیل باستان شناسان توانستند باقیمانده کتابخانه آشوریان را به همان شکلی که سربازان میدی ترک کرده بودند کشف کنند. (استیویچ ۱۳۷۳ ص ۴۲) .

کتابخانه های مصریان

تمدن باستان مصریان همزمان با تمدن های سومریان و بابلی و آشوریان شکوفا شد اما کار مصریان از نظر شکل کتاب و مواد نوشتنی با آنها تفاوت بسیار داشت. ماده نوشتنی آن برگ «پاپیروس» بود. از قلم مو ماندی به منزله ابزار نگارش استفاده می شد و شکل کتاب آنها طومار پاپیروس نام داشت و نگارش آنها به خط تصویری (هیروگلیف) انجام می گرفت (موکهرجی ۱۳۷۵ ص ۸۲).

مصریان خود کتاب را چنان بزرگ می داشتند که گویی آن را می پرستیدند. برای مثال در یکی از متون دیدگاه ژرفی را پیرامون ارزش در سخن نگارش یافته می خوانیم: «انسان می میرد و جنازه او به خاک تبدیل می شود و همه همروزگاران او چهره در نقاب خاک می کشند و این کتاب است که یاد او را از زبانی به زبان دیگر انتقال می دهد. نگارش سودمند تر از یک خانه ساخته شده با یک صومعه در غرب یا از یک قلعه شکست ناپذیر یا یک بت در یک معبد است.» (استویچ ۱۳۷۳ ص ۵۳). طومارهای پاپیروس معمولاً در کوزه دهان گشاد (خم) گلی یا استوانه های فلزی دارای نشانه های شناسایی نگهداری میشد. قدیمی ترین کتاب مصری و مشهور ترین کتاب عالم به نام «پاپیروس پرس» که قبل از سال ۲۸۸۰ پیش از میلاد به نگارش در آمد، اکنون در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می شود. (موکهرجی، ۱۳۷۵، ص ۸۳).

در پرتو آب و هوای بسیار مناسب مصر، بسیاری از طومارهای پاپیروس بویژه در گورستانها و بقایای معابد و حتی در خانه های شخصی محفوظ مانده است. کتاب نگارش یافته به ورق پاپیروس در مصر شکل طومار داشت (استویچ ۱۳۷۳ ص ۵۵).

به نظر میرسد تنها نوشته هایی که به تعداد فراوان در مصر استنساخ می شد و به معرض فروش می آمد مرده نامه ها بود . مرده نامه عبارت بوده است از مجموعه هایی با متون مختلف که به سحر و جادو مربوط می شد و از آنها انتظار می رفته است که آسایش مدفون را در گور تامین نماید. (همان، ص ۵۵). زیباترین نمونه های این مرده نامه ها به نقاشیهای رنگارنگی زینت یافته بود که مناظری از زندگی انسان مدفون شده را در گور نشان می داد . بسیاری اوقات گفته می شود که این مرده نامه ها کهن ترین نگاشته های مصور در جهان هستند . این مرده نامه ها از سوی کاهنان نوشته می شد. آنها در نسخه هایی که برای فروش در بازار فراهم می آوردند جایی را خالی می گذاشتند تا در آن نام شخص متوفا را بنویسد. نسبت مرده نامه به کل کتابها در مصر ۹۵٪ بود. (همان ، ص ۵۷).

کتابخانه اسکندریه

شاید بتوان بزرگترین دستاورد تاریخی کتابخانه دوران باستان را تاسیس کتابخانه اسکندریه مصر دانست . میان کتابخانه های نینوا و اسکندریه شباهتهای قابل ملاحظه ای وجود دارد ، هر دو نهادهایی با ویژگی جهانی بودند که شاهزادگان حاکم آنها را بنیاد نهادند هر چند اختلافات زیادی میان مواد نوشتنی و شکل کتاب آنها به چشم می خورد . در نینوا لوحه های گلی و در اسکندریه طومارهای پاپیروس وجود داشت و چهار قرن میان بر پای آنها فاصله بود.

سابقه تشکیل کتابخانه اسکندریه به زمانی بر می گردد که اسکندر بر مصر تسلط یافت و دستور داد تا در کنار رود نیل شهری بزرگ به نام اسکندریه ایجاد کنند ، به دلیل علاقه فراوان وی به کتاب و هنر، بسیاری از عالمان و دانشمندان در آنجا

جمع شدند. پس از مرگ اسکندر بطلمیوس اول جانشین وی شد و دستور داد تا بزرگترین کتابخانه آن زمان در اسکندریه ساخته شود در آنجا دو کتابخانه به وجود آمد اولی در ناحیه ای به نام «موزه» که حدود ۲۰۰ هزار طومار پاپیروس داشت به عنوان بخش اساسی آکادمی دانشمندان و با حمایت بطلمیوس اول ساخته شد. مشهور است که هر کشتی ای که در بندر اسکندریه لنگر می انداخت کتابهای داخل آن را به کتابخانه برده و پس از استنساخ از روی آن به داخل گشتی بر گردانده می شد. در هنگام حمله و تسلط رومیها ، این کتابخانه حدود ۷۰۰ هزار طومار پاپیروس داشت که از سراسر جهان گردآوری و به زبانهای مصری ، لاتین و دیگر زبانها نوشته شده بودند- دومین کتابخانه در اسکندریه در ناحیه «سراپیوم» که بطلمیوس سوم آن را ایجاد کرده بود در معبد «سراپیس» قرار داشت که در حدود ۱۰۰ هزار طومار پاپیروس داشت. (مزینانی ۱۳۷۹ص ۹۸).

از زمان سقوط اسکندریه تا کنون از نظر اندازه چنین مجموعه ای حتی در فرهنگ غربی یا در دوره فرهنگی هم تکرار نشده است . کتابخانه های اسکندریه نظر مردان مشهور تاریخ را به خود جلب نمودند . در میان کتابداران آن می توان از «دمتریوس، زنونوتوس، اراتوستن، آپولونیوس، کالیماخوس» و بلند مرتبان دیگر را نام برد.

روشن است که کتابداران اسکندریه دانشوران بزرگی بودند و کتابداری کار فرعی آنها به شمار می آمد . آنها به گرد آوری کتابها و منابع اصیل می پرداختند ، آنها را فهرست نویسی می کردند و به تهیه « کتابشناسی ها» دست می زدند .همچنین ویرایش کتابها ، ترجمه آنها، نوشتن ادبیات و آثار خود و سرپرستی مرکز کتابت را نیز بر عهده داشتند . به قولی در تاریخ کتابداری زمانی بود که کتابداران از بیشترین حرمت و احترام برخوردار بودند . افرادی بسیار مقتدر و متولیان آموزش به شمار می آمدند. برای مشاهده اوج این دوران باید به عزت اسکندریه باستان اندیشید (موکهر چی ۱۳۷۵ص ۸۴).

کتابخانه موزه را ۴۷ سال قبل از میلاد مسیح « ژولیوس سزار» رومی به آتش کشید. کتابخانه سراپیوم نیز تحت سلطه « تئو دوسیوس کبیر» ۳۹۵ سال بعد از میلاد که بسیاری از معابد بت پرستان را ریشه کن کرد از بین رفت. به هر حال آنچه از کتابخانه های اسکندریه باقی مانده بود پس از فتح مصر به وسیله مسلمانان به طور کلی از بین رفت. (مزینانی ۱۳۷۹ص ۹۹).

نتیجه گیری

کتابخانه مشهور در زمان سومریان به نام « تلو » بود که مجموعه ای متجاوز از ۳۰۰۰۰ لوحه گلین داشته است. مورخان سومری ثبت تاریخ جاری و باز سازی داستان گذشته شان را آغاز کردند . کهن ترین نظام نگارش شناخته شده « خط میخی » است و اعتبار سومری ها به سبب ابداع این خط و خدمت بزرگ آنها به بشریت است . بابلیان نوشتن خط میخی و همه دانشهای ریاضی و ستاره شناسی و غیره را از سومریان آموختند . کتابخانه هایی در معابد و قصرها وجود داشتند و یکی از مهمترین و بهترین نمونه های آنها کتابخانه « بورسیپا » بود که یکی از شاخصترین کتابخانه های عصر باستان بود . از مهمترین آثار باقیمانده از تمدن بابلیان می توان « قانون حمورابی » را نام برد . پادشاهی آشوریان همزمان با فرمانروایی بابلیان بود . مشهور است که کتابداری به منزله یک پیشه به آن دوران باز می گردد . آشور بانیپال که از سال ۶۲۶ تا ۶۶۸ پیش از میلاد می زیست ، نخستین مفسر کار کتابداری در نظر گرفته می شود وی در شهر نینوا کتابخانه ای بزرگ تأسیس کرد و کاتبانی را به کتابخانه بورسیپا گسیل داشت تا لوحه های گلی را استنساخ و نوشته های موجود در آنجا به کتابخانه نینوا منتقل کنند . تمدن باستان مصریان همزمان با تمدن های سومریان و بابلی و آشوریان شکوفا شد اما کار مصریان از نظر شکل کتاب و مواد نوشتنی با آنها تفاوت بسیار داشت . ماده نوشتنی آن برگ « پاپیروس » بود . مصریان خود کتاب را چنان بزرگ می داشتند که گویی آن را می پرستیدند . سابقه تشکیل کتابخانه اسکندریه به زمانی بر می گردد که اسکندر بر مصر تسلط یافت و دستور داد تا در کنار رود نیل شهری بزرگ به نام اسکندریه ایجاد کنند ، به دلیل علاقه فراوان وی به کتاب و هنر، بسیاری از عالمان و دانشمندان در آنجا جمع شدند . کتابخانه های اسکندریه نظر مردان مشهور تاریخ را به خود جلب نمودند . در میان کتابداران آن می توان از « دمتریوس، زنودوتوس، اراتوستن، آپولونیوس، کالیما خوس » و بلند مرتبگان دیگر را نام برد .

منابع

- ۱ - موکهرجی، آجیت کومار، ۱۳۷۵. تاریخ و فلسفه کتابداری، ترجمه اسدالله آزاد. مشهد: آستان قدس.
- ۲ - استیویج، الکساندر. ۱۳۷۳، کتاب در پویه تاریخ، ترجمه حمیدرضا آژیر، مشهد: آستان قدس رضوی؛ بنیاد پژوهشهای اسلامی.
- ۳ - مزینانی، علی، ۱۳۷۹، کتابخانه و کتابداری، تهران: سمت.